

Araştırma Makalesi/Research Article

Tarihsel Metinlerin Eşdizimlilik Analizi: Osmanlı Türkçesi Örneği

Collocation Analysis on Historical Texts: The Case of Ottoman Turkish

Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN

Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı Adana, Türkiye.

mozezen@cu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1880-2143

Adem ÇAKMAK

Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Adana, Türkiye.

ademcakmak820@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6561-6218

Geliş/Received: 27.04.2026

Kabul/Accepted: 29.06.2026

Yayın/Published: 30.06.2026

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem

Çift Taraflı Kör Hakem

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik beyan:

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Lisans: CC BY-NC 4.0



Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi Dilbilimi Bölümü tarafından düzenlenen 22. Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı'nda (ICTL22 4 - 6 Eylül 2025 İzmir, Türkiye) sözlü olarak sunulan ve daha önce yayımlanmamış olan "Tarihsel Metinlerin Eşdizimlilik Analizi: Osmanlı Türkçesi Örneği" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

ÖZ

Eşdizimlilik (collocation), 1960'lı yıllar itibarıyla dilbilim dünyasının en güncel araştırma konularından birisi durumuna gelmiştir. Son yıllarda Türkçe çağdaş metinler ve tarihsel metinler üzerinde de birçok *eşdizimlilik* çalışması yapılmasına rağmen, konunun sınırlarının hâlen tam olarak çizilemediği görülmektedir. Başka bir deyişle, cümle oluşumunu ve metinselliği sağlayan yapısal araçların en önemlilerinden biri olan bu kavramın, henüz çerçevesi ve analiz yöntemleri tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir. *Eşdizimlilik* analizi, sıklık temelinde mi yoksa anlam temelinde mi yapılacaktır; yoksa analiz hem sıklığı hem de anlamı aynı anda dikkate alan karma bir yaklaşımla mı olacaktır? Ayrıca tarihsel metinlerin analizinin dil araştırmacısını alfabe farklılığından, sözcüğünün eskimiş olmasından ve çağdaş dönemde dilbilgisel olmayan kimi söz birlikteliklerinin varlığından kaynaklanan birtakım güçlüklerle karşı karşıya bıraktığı da bir gerçektir. Bu güçlükler ve analiz edilecek metinlerin türü, araştırmacıyı kullanacağı yöntem bakımından belirli bir tercihe veya çoklu düşünmeye zorlamaktadır. Bu çalışmada, *eşdizimlilik* konusundaki yaklaşımlar kısaca değerlendirildikten sonra Osmanlı Türkçesi metinlerinin analizi üzerine bir örnekçe sunulmuş, analiz sırasında karşılaşılan güçlükler ve güçlüklerle ilgili çözüm önerileri paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eşdizimlilik, Osmanlı Türkçesi, sözdizimi, metindilbilimi, sözcüklük.

ABSTRACT

Collocation has been one of the most prominent research topics in linguistics since the 1960s. Despite the considerable number of collocation studies carried out in recent years on both contemporary Turkish and historical texts, the boundaries of the field appear to remain insufficiently defined. In other words, although *collocation* constitutes one of the most important structural mechanisms underlying sentence formation and textuality, its scope and analytical methods have not yet been fully clarified. The collocational analysis be conducted on the basis of frequency or meaning, or should it adopt a hybrid approach that takes both frequency and semantics into account simultaneously? Furthermore, it is also true that the analysis of historical texts presents linguistic researchers with a number of difficulties stemming from differences in alphabets, the obsolescence vocabulary -particularly due to archaism, and the existence of some non-grammatical word combinations in the contemporary period. These difficulties and the type of texts to be analyzed, force the researchers to make a specific choice or consider multiple methods in terms of the approach to be used. In this study, after briefly evaluating the approaches to *collocation*, a case study on the analysis of Ottoman Turkish texts has been presented and the difficulties encountered during the analysis and proposed solutions to these difficulties have been shared.

Keywords: Collocation, Ottoman Turkish, syntax, textlinguistics, vocabulary.

Giriş

Eşdizimlilik (collocation) en basit tanımıyla yapısal ve / veya anlamsal bir sözcük birlikteliğidir. Eşdizimlilik kuramlarına göre, eşdizimli sözcükler rastgele bir araya gelmezler. Eşdizimli yapılar, bir araya gelen sözcüklerin anlamlarının karşılıklı olarak birbirlerinden etkilendiği ve birbirlerini sınırladığı dilbilgisel birlikteliklerdir. Buna rağmen bu birliktelikler her zaman bir söz öbeği de oluşturmazlar. Hatta eşdizimli sözcükler çoğunlukla ayrı birer sözcük öbeğinin bir değişkeni olabilmektedir.

Literatürde *eşdizimlilik* kavram ve terimiyle ilgili birçok tanım bulunmaktadır. “Firth’e göre eşdizim, birlikte görülen sözcükler arasında sözdizimsel ve anlambilimsel olarak kurulan ilişkiler ve işlevler ağının toplamıdır. Nesselhauf (2005, ss. 11-12), eşdizimliliği, dilde belirli bir kullanım sıklığına sahip olmak şartıyla sözcüklerin belirli bir aralık içerisindeki birliktelikleri şeklinde tanımlamakta ve genellikle kalıplaşmış yapıda sözcük birleşimleri olduğunu vurgulamaktadır.” (Eken, 2016, ss. 30-31). Az-çok birbirinden farklı gibi görünen bu eşdizimlilik tanımlarının ortak noktası, bu yapılarda en az iki birimin olması ve birimler arasında dizimsel bir ilişkinin bulunmasıdır (Eken, 2016, s. 31; Ağca, 2018, s. 280).

Son yıllarda eşdizimli sözcük birlikteliklerinin belirlenebilmesine yönelik pek çok kuram ortaya atılmış, pek çok yöntem ve yaklaşım geliştirilmiştir. Öyle görünüyor ki, tanımlardaki farklılıklar da kuram, yöntem ve yaklaşım farklılıklarından doğmaktadır. Bu yöntem ve yaklaşımlar başlıca iki grupta değerlendirilebilir: *Sıklık temelli yaklaşım* ve *anlam temelli yaklaşım*. Bununla birlikte son yıllarda hem sıklığı hem de anlamı aynı anda dikkate alan *karma yaklaşım* da gelişmiştir. Günümüzde birçok araştırmacı, eşdizimlilerin tespitinde bu üç yaklaşımdan da yararlanmaktadır.

Sözcüklerin bir derlemde ne kadar sıklıkta bir arada kullanıldığını istatistiksel verilerden yararlanarak belirlemeye çalışan *sıklık temelli yaklaşım* (*frequency-based approach*) Firth (1951)’e dayanmaktadır. İngiliz dilbilimi geleneğinden beslenen bu yaklaşıma göre, bazı sözcükler, diğer sözcüklere oranla daha sık bir arada kullanılır, daha sık bir arada bulunurlar. Bu yaklaşım, Halliday (1966) ve Sinclair (1991) tarafından geliştirilmiştir. “Bu gelenekte eşdizimliliğe sıklık ekseninde yaklaşılmaktadır. Genel olarak, eşdizimler birbirlerinden belirli bir uzaklıkta eşzamanlı-beliren sözcüklerden oluşan birimler olarak görülmektedir ve sıkça ya da nadiren bir arada görülen sözcükler arasında çoğunlukla bir ayrıma gidilmektedir. Derlem dilbilim uygulamalarında kullanılan eşdizim saptama yöntemlerinin temeli, Sinclair (1991)’in istatistiksel yaklaşımına dayanır.” (Aksu Kurtoğlu, 2017, s. 221). “Firth ve Halliday gibi eşdizimi, metinsel bir olgu olarak gören; ancak sınırlarını tümce düzeyinde belirginleştiren Sinclair, eşdizimliliği bir metinde kısa bir aralık içerisinde bulunan iki veya daha çok sözcük birlikteliği (co-occurrence) olarak tanımlamaktadır.” (Eken, 2016, s. 32). “Sinclair’e göre sözcük birlikteliklerinin eşdizimli olarak belirlenebilmesi için büyük hacimli derlem verilerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu derlemlerden belirlenen sözcük birliktelikleri ancak belirli sıklık düzeylerini aşabilirse eşdizimli olarak kabul edilebilirler.” (Sel, 2023, ss. 22-23).

Bazı araştırmacılar eşdizimliliklerin belirlenmesinde *sıklığın* yanı sıra sözcükler arasındaki *mesafenin* (*span*) de önemli bir etken olduğunu düşünmüşler ve bir sınırlandırmaya gitmişlerdir. “Sıklık temelli yaklaşım, eşdizimi belirlemek için *yakınlık* (proximity veya adjacency) ve *sıklık* olmak üzere iki önemli ölçüt benimser. Kimi sözcüklerin *düğüm* ya da *anahtar sözcüğün* (*keyword*) sağında ve solunda belirli bir aralıkta (en fazla dört sözcük mesafesi) sıklıkla kullanımını ifade eden bu kavramlar, sıklık temelli yaklaşımda eşdizimin sözdizimsel yapısının ve unsurlarının dilbilgisel biçimlenmişliğinin¹ gerekli görülmediği anlamına gelir.” (Doğan, 2023, s. 89).

Yukarıdaki ifadelerden ilk araştırmalarda eşdizimli sözcükler tespit edilirken eşdizimli iki veya daha fazla sözcüğün ayrı paragraflarda bile bulunabileceğinin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Daha sonraki araştırmalarda bu sınır, bazı araştırmacılar tarafından bir paragraf olarak belirlenmiş,

¹ *Zaman geçtikçe senin değerini daha iyi anlıyorum.* örneğinde *zaman geç-* birlikteliği, *isim + fil* yapısında oluşmuş anlamlı bir yapıdır, dilbilgisel olarak biçimlidir; oysaki *geçtikçe senin* birlikteliği anlamlı bir yapı oluşturmaz, biçimli değildir (Sel, 2023, s. 33).

sözcüklerin ayrı cümlelerde bulunmalarına bakılmaksızın aynı paragrafta bulunmaları yeterli görülmüştür. Güncel çalışmalara bakıldığında ise çoğu araştırmacının eşdizimliliklerin tespitinde cümle sınırıyla yetindikleri görülmektedir.

Rus dilbilimi geleneğine dayanan *anlam temelli yaklaşımda* sözcüklerin sıklığı değil anlamsal boyutu dikkate alınmaktadır. Anlam temelli yaklaşımda sözcük birliktelikleri ve bu birlikteliklerin derecesi, eşdizimli yapıların belirlenmesinde önemli bir husus olarak görülür. Temel olarak sözcük birliktelikleri; *serbest birleşimler*, *eşdizimliler* ve *deyimler* olmak üzere üçe ayrılır. Eşdizimler ise serbest birleşimler ve deyimler arasında sınırları kesin olarak çizilemeyen bir alanda bulunmaktadır ve yapının eşdizimli olup olmadığına sözcük birlikteliğinin derecesine göre karar verilmektedir.

Eşdizimli yapıları tespit edebilmek için belirlenen ölçütler, eşdizimli yapıların serbest birleşmelerden ve deyimlerden ayırt edilmesini sağlamaktadır. “Anlam temelli eşdizimlilik yaklaşımı, birbiriyle iç içe girmiş sözcük birleşmelerinden puslu bir bölgede yer alan eşdizimleri ayırt etmeyi amaçlamış ve bunun için çeşitli dilbilimsel araçlar ve ölçütler geliştirmeye çalışmıştır.” (Doğan, 2023, s. 23). Bu ölçütler Sel tarafından şöylece sıralanmıştır: *Sözdizimsel / dilbilgisel biçimlenmişlik, genelleşme, anlamsal açıklık / kapalılık, değiştirilebilirlik / yerine konabilirlik, anlamsal birlik, güdüleme, anlam parçalarında özelleşme* (2023, ss. 32-37). Türkiye’deki eşdizimlilik araştırmalarında bu ölçütlerden birinin veya birkaçının esas alındığı görülmektedir. Ölçütler bir derlem veya metin üzerindeki her bir sözcük birlikteliği üzerinde uygulanmaktadır. Böylece eşdizimli yapıların, serbest birleşimlerden ve deyimlerden ayrılması sağlanmaktadır.

Sıralanan bu ölçütlerin tümünün veya birkaçının esas alınmasında hedef metnin türü de belirleyici olmaktadır. Bazı metin türleri bütün ölçütleri aynı anda uygulamaya imkân vermemekte, bazı metin türlerinde ise tek bir ölçüt bile bir yapının eşdizimli olup olmadığına karar vermek için yeterli olabilmektedir.

Anlam temelli yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, bir sözcük birlikteliğinin tespitinde sıklıkla ve öncelikli olarak *sözdizimsel / dilbilgisel biçimlenmişlik* ölçütünü uygulamaktadırlar. Buna göre eşdizimli bir yapı sözdizimsel açıdan tam biçimlenmiş olmalıdır. Biçimli bir sözcük birlikteliği yoksa orada eşdizimlilikten de söz edilemez. “Cowie’ye göre eşdizimler, dilbilgisel yapıların belirli bir *dizimindeki (range)* iki ya da daha çok *sözcükbirim (lexeme)* veya *kökten (root)* oluşan birlikteliklerdir. Bu açıdan Cowie rastgele iki sözcüğün sözcük türü ya da sözdizimsel ilişkilerden bağımsız bir eşdizim oluşturabileceğini savunan sıklık temelli yaklaşımlardan bütünüyle ayrılmaktadır. Sıklık temelli yaklaşımın tersine anlam temelli yaklaşım, eşdizimlerin sözdizimsel kısıtlılıklarının yanı sıra anlambilimsel olarak da ilişkili olmalarını gerektirmektedir.” (Eken, 2016, ss. 35-38).

Doğan’a göre sözdizimsel / dilbilgisel açıdan biçimlenmiş eşdizimli yapılar şu kalıplardan oluşur: *isim (= tümleç) + fiil, isim (= özne) + fiil, sıfat + isim, zarf + fiil, zarf + sıfat, isim + isim* (2022, ss. 694-695). Bu kalıplarda gerçekleşmiş olan sözcük birliktelikleri, genel olarak *anlamsal açıklık* veya *değiştirilebilirlik* ölçütleri kullanılarak diğer sözcük birleşmeleri olan deyim ve serbest birleşmelerden ayrılmaktadır (Aksu Kurtoğlu, 2017, s. 220). Bileşenlerden birisi gerçek anlamından uzaklaşmışsa ve bir mecaz anlam taşıyorsa veya bileşenlerden birisinin değişimini kısıtlılık arz ediyorsa bu yapı eşdizimlidir. “Aisenstadt (1981) ve Mel’cuk (1998) kısıtlı eşdizimlerle serbest birleşimleri birbirinden ayırmak için *değiştirilebilirlik* ölçütünü; kısıtlı eşdizimleri deyimlerden ayırmak için de hem *değiştirilebilirlik* hem de *açıklık* ölçütlerini temel almaktadır.” (Eken, 2016, s. 37).

Eşdizimli sözcükleri tespit etmek için kullanılan bu iki yaklaşımın (sıklık temelli yaklaşımın ve anlam temelli yaklaşımın) yalnız birinin esas alındığı çalışmaların yanı sıra aynı anda -ancak belli ölçülerde- her iki yaklaşımın da uygulandığı araştırmalar da bulunmaktadır. Bu yaklaşım türü araştırmacılar tarafından *karma yaklaşım* olarak adlandırılmaktadır. Bazı araştırmacılar, *sıklıkla* birlikte eşdizimli sözcükler arasındaki dilbilgisel ve anlamsal ilişkileri de dikkate almak gerektiğini savunmaktadırlar. Araştırmacıların bir bölümü ise sözcük birlikteliklerini anlam

temelinde tespit ettikten sonra, bu birlikteliklerin kullanım sıklığını da hesaba katmakta ve eşdizimli yapıları istatistiksel anlamlılık temelinde belirlemektedirler. Aksu Kurtoğlu bu yaklaşımın gerekçesini şöyle açıklamaktadır: “Eşdizimleri herhangi bir derlem üzerinde öncelikle anlam temelli bir yaklaşımla sorgulayarak diğer sözcük birleşimlerinden bu doğrultuda ayırtmaya çalışıp istatistiksel bakış açısıyla da ikincil bir sorgulama yapmak, hem daha anlamlı hem de daha uzlaşımsal eşdizimleri saptamayı sağlayabilir.” (2016, s. 66).

Çalışmalarında karma yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, otomatik eşdizim çıkarma yöntemine başvurmanın, her zaman güvenilir sonuçlar veremeyeceğini ve araştırmacıyı doğru sonuçlara ulaştıramayacağını belirtmektedirler. Bu yüzden eşdizimliliğe sadece sıklık bakış açısıyla değil anlamsal bakış açısıyla da yaklaşmak gerektiğini savunmaktadırlar. “Eşdizimsel yapıların anlam odaklı belirlenmesi bağlamında, işaretlemelerin ve etiketlemelerin tam otomatik biçimde yapılması gerçekçi sonuçlar vermeyebilmektedir. Bu noktada *sıklık temelli yaklaşım* da göz önünde bulundurularak *anlam temelli yaklaşımdan (significance oriented approach)* yararlanmanın, sözcükbirimlerin çeşitli anlamsal özelliklerini de göz önünde bulundurarak özgüleştirilmiş bulgulara erişmeyi olanaklı hâle getireceği düşünülmektedir.” (Gündoğdu, 2023, s. 1457). Gündoğdu, eşdizimli yapıların belirlenmesinde sıklık temelli yaklaşım ve anlam temelli yaklaşımların bir arada kullanıldığı karma yaklaşımın daha görgül² ve gerçekçi sonuçlar vereceğini düşünmektedir (2023, s. 1457). İstatistiksel ölçümleri inceleyen Aksu Kurtoğlu da hem bu ölçümlerdeki eksikliklerden hem de hesaplamaların sadece sıklığı yüksek eşdizimleri saptamaya hizmet etmesinden dolayı eşdizimliliğe anlamsal bakış açısıyla da yaklaşmanın gerekliliğinden bahsetmektedir. Ayrıca Türkçe gibi yüksek derecede çekimlenmiş dillerde istatistiksel ölçümlere dayalı otomatik eşdizim çıkarma yöntemlerine başvurmanın araştırmacıyı her zaman doğru sonuçlara ulaştıramayacağını belirtmektedir (2016, s. 65).

“Nesselhauf (2005) anlam temelli yaklaşımı benimsemesine karşın iki yaklaşımı birleştirmiş, sıklığı yegâne ölçüt olarak görmemekle birlikte eşdizimleri kullanım sıklığına göre belirlemeye çalışarak eşdizimlerin tespit edilmesinde derlemi tamamlayıcı ve destekleyici bir araç olarak kullanmıştır. Bu, sıklık temelli yaklaşım ile anlam temelli yaklaşımın kimi noktalarda birbirine yaklaştığını göstermektedir.” (Doğan, 2023, s. 21).

Problem

Bu çalışmanın ana problemi, -görüldüğü üzere- henüz güncel metinler üzerinde bile araştırma ölçütlerinin tam olarak yerleşmediği eşdizimlilik çalışmalarının tarihsel metinlerde hangi yöntemlerle yapılacağı ve ortaya çıkan güçlüklerin nasıl çözümleneceğidir. Nitekim tarihsel metinler üzerinde yapılacak eşdizimlilik araştırmalarında dil araştırmacısını bekleyen bazı güçlükler olduğu kabul edilecektir. Bu güçlükler alfabe farklılığından kaynaklanan güçlükler, sözvarlığının farklılığından kaynaklanan güçlükler ve günümüz Türkçesi (Türkiye Türkçesi) için dilbilgisel olmayan kimi söz birlikteliklerinin varlığından kaynaklanan güçlüklerdir. Tarihsel metinlere odaklanan bir araştırmacı, çalışmasına başlamadan önce bu engelleri tanımalı, bu güçlüklerin farkında olmalı ve bu güçlüklerle karşı çözümler üretebilmelidir. Çünkü tarihsel metinlerin dil dışı (kullanılan alfabe) ve dil içi (dilbilgisi) özellikleri, bu metinler üzerinde yapılacak olan analiz yöntemlerini ve kullanılan ölçütleri etkileyecektir. Dil araştırmacısı -türünün ne olduğunu dikkate almanın yanı sıra- hedef metnin tarihsel bir metin olduğu farkındalığıyla kullanacağı analiz yöntemlerini ve esas alacağı eşdizimlilik ölçütlerini gözden geçirmek, uyumlandırmak (adapte etmek) ve kısmen değiştirmek zorunda kalabilecektir. Tespitimize göre, Türkiye’de ilk eşdizimlilik çalışmaları günümüz Türkiye Türkçesi üzerine yapılmıştır ve Türkiye Türkçesinin öncülü durumundaki tarihsel dönemlerin (Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi) ve diğer Türk dil ve lehçelerinin öncülü durumundaki tarihsel dönemlerin (Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçakça / Kumanca, Çağatay Türkçesi vb.) eşdizimlilik betimlemeleri ancak son birkaç yılda ivme kazanmıştır.

² Araştırmacın *görgül* sözcüğünü “denemelerden sonra varılan ve deneyimlerden yararlanılarak elde edilen” anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.

Çalışmada cevap aranan ve ana problemle bağlantılı diğer sorular şunlardır: Eşdizimlilik çalışmaları hangi metinler üzerine yapılabilir, hangi metinlerde hangi kuram ve yaklaşımları uygulamak daha sağlıklı sonuçları verebilir? Bir araştırmacının her tür ve her dönemden metinler üzerinde istediği kuram ve yaklaşımı veya analiz yöntemini uygulamak özgürlüğü var mıdır, dahası bu mümkün müdür? Her dönem metni ve her metin türü için geçerli olabilecek bir analiz yöntemi belirlenebilir mi?

Yöntem

Bu çalışma metin analizi esasında yapılmış betimlemeli nitel bir araştırmadır. Hem sözcüksel hem de dilbilgisel bütün eşdizimli yapılar üzerinde inceleme yapmanın daha iyi sonuçlar vereceği tartışmasız olmakla birlikte, burada araştırma -çalışmaya bir sınır getirmek amacıyla- yalnızca *isim + fiil* yapısındaki sözcüksel eşdizimlilik bağlamında yapılmıştır. Çalışmada eşdizimli sözcükler tespit edilirken sözcüklerin birlikte kullanıldığı diğer sözcüklerle bir arada görülebilmesini sağlayan ve L. Anthony tarafından geliştirilen bir concordance programı olan AntConc 4.3.1'den (bk. <https://www.laurenceanthony.net>, erişim tarihi: 24.08.2025) yararlanılmıştır.

Çalışmada eşdizimli sözcük birliktelikleri *karma* bir yaklaşımla tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda her iki anlayış da belli ölçülerde uygulanmıştır. *Anlam temelli yaklaşımda* olduğu gibi serbest birleşim ve deyimler arasında kalan *isim + fiil* yapısındaki sözcük birliktelikleri eşdizimli yapılar olarak değerlendirilmiştir. Bu eşdizimli sözcük birliktelikleri *anlamsal açıklık* ve *değiştirilebilirlik* ölçütleriyle *sözdizimsel / dilbilgisel açıdan iyi biçimlenmiş yapılar* üzerinden aranmıştır. Bununla birlikte, Kjellmer (1987, 1994)'in yaklaşımına uygun olarak metin içerisinde aynı biçimde birden çok kez geçen ve dilbilgisel olarak iyi biçimlenmiş sözcük birliktelikleri de eşdizimli yapılar olarak kabul edilmiştir. Bu birliktelikler, rastlantısal olarak bir araya gelmemiş ve bir kereden fazla bir arada bulunma eğilimi gösteren, birlikte görülme olasılığı yüksek olan sözcüklerden oluşmaktadır. Ancak Kjellmer (1994) sadece yan yana bulunan birimlerin eşdizimli olabileceği düşüncesindedir (Aksu Kurtoğlu, 2015, s. 42; Doğan, 2023, s. 21; Eken, 2016, s. 41). Bu çalışmada ise Türkçenin esnek sözdizimi yapısından dolayı eşdizimli sözcüklerin yan yana olması bir ön koşul olarak değerlendirilmemiş, sözcüklerin dilbilgisel açıdan iyi biçimlenmiş yapılar olması birincil ölçüt olarak görülmüştür. Ayrıca eşdizimli sözcükler cümle sınırları içinde aranmış, cümle sınırlarını aşan birliktelikler çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Ancak elbette, bu birliktelikler de incelenmeye değerdir.

Eşdizimli sözcüklerin arasındaki uzaklığın, genel olarak *düğüm* sözcüğün sağındaki veya solundaki dört sözcük olduğu, yani eşdizimlilik sınırının ± 4 birim uzaklık olduğu kabul edilmektedir (Aksu Kurtoğlu, 2015, s. 16). Fakat Türkçenin esnek sözdizimi yapısı düşünüldüğünde, bir cümlenin sınırları içerisinde kalmak kaydıyla böyle bir ölçeklendirme yapılmaması gerektiği anlaşılmıştır. Çünkü Türkçede, sözdizimsel açıdan biçimlenmiş olsa da ve bir cümle sınırlarında kalınsa bile eşdizimli sözcükler arasına sınırsız sayıda sözcük girebilmektedir. Doğan (2023) çalışmasında bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Bir sözcük birleşmesinin dilbilgisel açıdan iyi biçimlenmiş olması, Türkçede bitişik ya da ardışık olmasını genellikle gerektirmez. Özellikle Türkçe gibi durum dillerinde isimler durum eki aldığı cümle içinde farklı yerlerde rahatlıkla kullanılabilir. Türkçede fiillerle çeşitli durum ekli isimler arasına başka ögeler rahatlıkla girebilir. Bu Türkçeyi sözdizimi açısından esnek bir dil yapar." (2023, ss. 91-92). Ayrıca yan yana bulunmamak da Türkçede sözcüklerin eşdizimli olarak biçimlenmediği anlamına gelmemektedir. Başka bir deyişle, Türkçede eşdizimli yapılar araya başka sözcükler alsalar da sözdizimsel açıdan biçimlenmiş bir görünüm sergilerler ve yan yana bulunmayan sözcüklerin de eşdizimli olma potansiyelleri vardır. Çünkü araya giren diğer sözcükler çıkarıldığında bunlar rahatlıkla yan yana durabilmektedirler. Dahası Türkçe eşdizimlerin belirlenmesi sırasında *yan yana bulunmak* veya *belirli bir mesafede bulunmak* gibi bir sınırlamaya gitmek kimi eşdizimliliklerin gözden kaçırılmasına neden olabilmektedir (Aksu Kurtoğlu, 2015, s. 109; Aksu Kurtoğlu, 2016, s. 65).

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinin öncülü durumundaki ve yazıda Arap alfabesinin kullanıldığı Osmanlı Türkçesinin eşdizimlilik analizi tarihsel bir metin üzerinde yapılarak bir örnekçe sunulmuştur. Bu bağlamda, Emin Nihad Bey'in 1872-1875 tarihleri arasında basılan, yedi hikâyeden ve 12 bölümden oluşan ve dil olarak 19. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin karakteristiğini yansıtan *Müsâmeret-nâme* adlı eseri üzerinde çalışılmış, analiz için Yüceol Özezen vd. (2026) yayını esas alınmıştır. Bu hedef metinde 7100 +/- sözcük yer almaktadır.

Çalışmada *isim + fiil* yapısındaki eşdizimliler, alfabetik sıralamaya göre sıralanmıştır. İsim ile fiil değişkeni arasına → işareti konulmuş, eylem ismini gösteren biçimbirim *-mAk* yerine eylem köküne veya gövdesine “-” işareti konulmasıyla yetinilmiştir. İsmine üzerine gelen ve değişme potansiyeli olan çekim ekleri yay ayrıç içerisinde ve üçüncü teklik kişi iyelik ekiyle gösterilmiştir. Eşdizimli sözcük birlikteliğinin orijinal metinde geçtiği sayfa numarası birlikteliğin hemen yanında gösterilmiştir: *akl(in)ı → boz-40*

1. Tarihsel metinlerin eşdizimlilik analizi üzerine yorumlar

1.1. Tarihsel metinlerin eşdizimlilik analizi sırasında karşılaşılan güçlükler

Eşdizimlilik analizi yapılacak hedef metin Türkçenin tarihsel dönemlerinden herhangi birinden (Köktürkçe, Uygurca, Karahanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Çağatayca, Osmanlı Türkçesi gibi) seçildiğinde güçlükler şu noktada yoğunlaşmaktadır: 1. Alfabe farklılığından kaynaklanan güçlükler, 2. Sözcüğün farklılığından (özellikle de eskimiş olmasından) kaynaklanan güçlükler, 3. Çağdaş dönemde dilbilgisel olmayan kimi söz birlikteliklerinin varlığından kaynaklanan güçlükler.

Bilindiği üzere, Türkler tarih boyunca çok sayıda alfabe kullanmışlardır: Köktürkler döneminde *Yazıtlar (Orhon Yazıtları)* Runik alfabeye yazılmış, Uygurlar döneminde ilk zamanlarda Runik alfabe kullanılmaya devam etmiş olmakla birlikte sonrasında Soğd kökenli Uygur alfabesi, Mani alfabesi, az da olsa Tibet ve Süryani alfabesi kullanılmıştır (Ölmez, 2021, s. 33-207). Türkler, İslamiyet'in kabulüyle birlikte büyük ölçüde Arap kökenli alfabe sistemine geçmiş ve uzun yüzyıllar bu alfabe kullanmışlardır. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinleri çoğunlukla Arap alfabesiyle yazılmıştır. Ancak Arap alfabesiyle eşzamanlı olarak Uygur, Ermeni, Brahmi, Grek, Latin, Kiril alfabelerinin kullanıldığı da görülmektedir.

Bu metinler üzerinde eşdizimlilik incelemesi yapacak olan dil araştırmacısının bu alfabelere hâkim olmak, bu alfabeleri iyi tanımak ve doğru transkripsiyonlar (ve belki öncesinde transliterasyonlar) / aktarımlar yapmak gibi sorumlulukları da vardır. Üstelik metinlerin gerçekten o yazara ait olup olmadığı, bir başkası tarafından kaynak belirtilmeksizin yeniden yazılıp yazılmadığı gibi sorunlar da çözülmeyi beklemektedir. Bu bakımdan ilgili metnin olası bütün nüshalarının tespit edilmesi, bu nüshaların karşılaştırılması ve gerekliyse metin tamirinin de yapılması gerekmektedir. Bu süreç araştırmanın asıl amaçlarının dışında bir ön çalışma niteliğindedir ve araştırmacılar için bazen asıl çalışma kadar yorucu ve zaman alıcı olabilmektedir. Araştırmacı, kendisinden önce transliterasyonu ve / veya transkripsiyonu yapılmış bir metni incelerken bile dikkatli olmak, kendisinden önce metin üzerinde çalışan araştırmacıların aktarım hataları yapmış, sözcükleri yanlış ve eksik okumuş olabilecekleri ihtimallerini dikkate almak durumundadır. Bundan sonra araştırmacı, bu metni bilgisayar ortamında işlenebilir bir derleme çevirme güçlüğüyle uğraşması gerekecektir.

Tarihsel bir metin üzerinde eşdizimlilik analizi yapacak olan araştırmacıyı bekleyen ikinci güçlük, sözcüğün farklılığından kaynaklanan güçlüktür. Türkler, tarih boyunca birçok toplulukla ve milletle komşuluk ilişkileri kurmuş, birçok topluluk ve milletle aynı devleti ve toprakları paylaşmışlardır. Savaş ve ticaret gibi sosyo-ekonomik temaslar, kültürel ve dilsel temasları da kaçınılmaz hâle getirmiştir. Dilsel temaslar genellikle Türkçenin alıcı dil, zaman zaman da verici dil olduğu temaslardır. Bu durum, Türk dillerinin ve lehçelerinin farklı tarihsel düzlemlerde birbirinden az-çok farklı sözcüğüne sahip olmalarıyla sonuçlanmıştır. Tarihsel ve çağdaş dil temasları, bugün hâlâ Türk dil ve lehçelerinin sınırlarının tespitinde ikincil ama önemli ölçütlerden biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim örneğin, Uygurca-Çince, Uygurca-Soğdca,

Karahanlıca-Arapça, Karahanlıca-Farsça, Osmanlı Türkçesi-Arapça, Osmanlı Türkçesi-Farsça ilişkileri bugün bu dillerin ardıllarının sözcüklerinde hâlâ belirleyicidir. Hatta dilsel etkileşimler yalnızca sözcükler düzlemlerinde de kalmamış, karşılaşan dillerin iç yapılarında da birtakım değişimler (Farsçayla temasın Türkçede *k'li* birleşik cümlelerin, *eğer*, *şayet* gibi cümle başı edatlarıyla kurulmuş yan cümlelerin ve Farsça isim ve sıfat tamlaması formlarının yaygınlaşmasına neden olduğu gibi) yaratmıştır.

Bugün bu tarihsel dönemlerin Türkçesi üzerine eşdizimlilik incelemesi yapmak isteyen bir araştırmacı, bu dillerden giren sözcükleri ve söz öbeklerini tanımaktan ve onları doğru anlamlandırabilmekten de sorumludur. Örneğin, Köktürk ve Uygur metinleri üzerine inceleme yapmak isteyen bir araştırmacı Çince ve Soğdca sözcükleri ve söz öbeklerini tanımalı, asgari düzeyde de olsa Çince ve Soğdca bilmelidir. Benzer bir biçimde, Osmanlı Türkçesi metinleri üzerine bir eşdizimlilik analizi yapacak olan araştırmacının da belirli ölçülerde Arapça ve Farsça bilmesi gerekmektedir. Hatta sözcüklerin ve söz öbeklerinin anlamlarını kavramak da eşdizimlilik incelemeleri için yeterli olmayabilir. Sözlerin kültürel bağlamlarını, tarihsel arka planlarını ve metaforik değerlerini bilmek de araştırmacı için bir zorunluluktur. Araştırmacı çalışmasına hedef metnindeki birçok sözün bugün eskimiş ve unutulmuş olduğu ön kabulüyle başlamalıdır. Bu bakımdan, tarihsel bir metnin eşdizimlilik analizini yapacak olan araştırmacı aynı zamanda iyi bir sözlük kullanıcısı olmak ve tarihsel sözcüğe da hâkim olmak zorundadır.

Benzer bir tartışmayı M. Tulum'da da görmek mümkündür: "Bir eski dönem metninin anlam yönünden yabancılaşmış yanları onu doğru anlamayı güçleştirir. Bu güçlüğü aşmakta sahip olunan gramer bilgilerinin kılavuzluğu yetmez; bu yüzden de, kaygan bir zemin olan anlama üzerinde gerekli bilgi donanımı ile yeterli zihin çalışması yapılmalıdır." (2011, s. 3).

Metinlerin daha iyi anlaşılması ve çözümlenmesi için sözcüklerin ardından eşdizimliliklerin de anlam özellikleri iyi bilinmelidir. Özellikle eş zamanlı metin ve sözce üretiminin olmadığı tarihsel Türk lehçe ve metinlerinin çözümlenmesinde sözcüklerin eşdizimlilik ilişkilerinin ve eşdizimsel anlamının bilinmesi kaçınılmaz bir ihtiyaç hâlini almaktadır (Doğan ve Payaz, 2023, s. 203). Sözcüklerin çeşitli anlamlarının oluşmasında kültürel bağlamları, tarihsel arka planları ve metaforik değerlerinin yanı sıra eşdizimlendikleri ve birliktelik kurdukları diğer sözcüklerin de oldukça büyük bir etkisi vardır. Nitekim, "Bir sözcüğün ifade ettiği anlam, bir bağlam içerisinde birliktelik sergilediği diğer kelimelerle birlikte açık bir şekilde ortaya çıkar ve kavram alanının sınırları yine eşdizimsel düzeyde birlikte kullanım alanı bulduğu sözcüklerle birlikte çizilir." (Ağca, 2018, s. 278). Buna göre, bir sözcüğün anlamının ne olduğunu tam olarak ortaya koyabilmek, o sözcüğü kavram alanı bakımından incelemeyi de gerektirmektedir; eşdizimsel ilişkiler ve eşdizimsel anlamlar ancak bu aşamadan sonra tespit edilebilir.

Tarihsel bir metnin eşdizimlilik analizini yapmayı amaçlayan araştırmacının karşılaştığı bir diğer güçlük, bu metinlerde çağdaş dönemde dilbilgisel olmayan kimi söz birlikteliklerinin bulunmasıdır. Bilindiği üzere, Türkçede Tanzimat dönemine kadar metinlerde noktalama işaretleri kullanılmıyordu. Bu durum, özellikle *ve* bağlacının kullanım oranını artırmıştır. Çünkü bu metinlerde *ve* bağlacı kimi zaman *nokta* kimi zaman da *virgöl* işaretinin işleviyle kullanılmıştır. Bu metinlerde en temel noktalama işareti olan *noktanın* bile kullanılmaması, bugün araştırmacıları cümle sınırını tespit güçlüğüyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durumda araştırmacı, Türkçenin tarihleri aşan vurgu, ton ve ezgi sistematiğini tahmin edebilmeli ve cümlelerin başlangıç ve bitiş noktalarını buna göre düzenlemelidir. Ancak bu araştırmacı, Türkçenin vurgu, ezgi ve ton sistematiğinin de tarihsel dönemler boyunca başka dillerden etkilenmiş olabileceği ve bugün kabul edilemez durumdaki söz birlikteliklerinin (Osmanlı Türkçesi *Ali kitabı*, *Ali'nin kitabı*, Türkiye Türkçesi yalnız *Ali'nin kitabı* gibi.) o dönemin koşullarında dilbilgisel olabileceği gerçeğini de göz ardı etmemelidir. Başka bir deyişle, araştırmacı *anlatım bozukluğu* sorunsalını her dönem için ayrı ayrı değerlendirmelidir. Tulum bu engeli, *dil yapısı engeli* olarak ifade etmekte ve dilbilgisi açısından tarihsel dönemlerin bilgisine vurgu yapmaktadır. "Dil yapısı engelini aşmak için tarihsel dönem bilgilerini de içine alan esaslı bir gramer bilgisi ile donanmış olmak gereklidir." (2011, s. 3) (Tarihsel metinler üzerine yapılan çalışmalarda yaşanan sorunlar ve bunlarla ilgili çözüm önerileri için ayrıca bk. Tulum (2000)).

Tarihsel bir metin kadar çağdaş bir metnin de eşdizimlilik analizini yapmak isteyen araştırmacıyı bekleyen bir diğer güçlük, analizi yapılacak metnin türüdür. Bu güçlük, hedef metnin yazılı ve sözlü olması gibi temel bir noktada başlamaktadır. Ancak araştırmacıların hedef metinleri genellikle edebi metinler olduğu için güçlük yazılı metinlerde yoğunlaşmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki herhangi bir türdeki yazılı bir metin araştırmacıya bazen güçlük yaratırken, başka herhangi bir türdeki yazılı metin tam tersine kolaylık sağlayabilmektedir. Buna göre, araştırmacı bazı metinler karşısında dezavantajlıyken bazı metinler karşısında avantajlı olabilmektedir.

Bilindiği üzere, metinler temelde yazılı ve sözlü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ancak tarihsel dönemlerin sözlü metinlerine, bunlar ancak yazılı hâle getirildikten sonra ulaşmak mümkündür. Buna göre, tarihsel metinler, tarihsel dönemlerdeki teknolojik yoksunluklar veya kısıtlılıklar yüzünden ya yok olup gitmiştir ya da ancak yazılı olarak somutlanabilmiştir. Bu da tarihsel metinlerin yalnızca sınırlı metin türünde yazılı ürünler olması anlamına gelmektedir. Tarihsel dönemlerden günümüze gelindiğinde yazılı metin türleri giderek daha fazla çeşitlilik göstermeye başlamıştır: Bilimsel metinler (sözlükler, dilbilgisi kitapları, diğer bilimsel makale ve yayınlar vb.), yarı bilimsel veya popüler metinler (gazete haberleri, köşe yazıları, popüler dergi metinleri vb.), kurgusal olan veya olmayan edebi metinler (öyküler, romanlar, şiirler, denemeler, gezi yazıları vb.). Bu metin türleri içinde en temel olanları (bilimsel metinler, şiir metinleri ve kurgusal edebi metinler) üzerinden eşdizimlilik konusu şöyle değerlendirilebilir:

Bilimsel metinler: Eşdizimlilik çalışmalarında veri kaynağı olan metinler genellikle edebi metinlerdir. Ancak esasında bilimsel metinler de eşdizimlilik incelemesi yapmaya uygun metinlerdir. Sanatsal ifadelerden arınmış olmaları, içerdikleri sözcüklerin çok büyük ölçüde gerçek anlamlarıyla kullanılmış olması, terimlerin sıklığı ve cümlelerin görece uzunluğu bu metinleri eşdizimlilik çalışmaları için cazip hâle getirmektedir. Üstelik sayılan bu özellikleriyle bilimsel metinler, eşdizimlilik analizlerinin başka bazı metin türlerine göre daha kolaylıkla yapılacağı ve -belki- daha eşdizimli yapıların tespit edileceği metinlerdir. Buna göre, bilimsel metinler, üzerlerinde eşdizimlilik çalışmasının kolaylıkla yapılacağı ancak bulguların çeşitlilik bakımından zayıf kalacağı türden metinlerdir.

Bilimsel metin türlerinden biri sözlüklerdir. Bazı sözlükler, sözlük yazarlarının eşdizimlilik farkındalıklarını da yansıtabilmektedir. Bu noktada Türkçenin ilk sözlüğü olan *Dîvânu Lügâti't-Türk'e* özel olarak değinmekte yarar bulunmaktadır. Doğan (2022)'a göre, Kâşgârlı Mahmut *Dîvânu Lügâti't-Türk* adlı sözlüğünü oluştururken kalıp dil birimlerinin kullanımına oldukça önem vermiştir. Bu kalıp dil birimleri içinde ise en büyük yekünü eşdizimliler oluşturmaktadır. Doğan (2022) *Dîvânu Lügâti't-Türk*'teki bazı kullanım özelliklerinin, işaret ve ifadelerin sıklıkla kullanılmasının bilinçli bir şekilde yapıldığını ve eşdizimlileri işaret ettiğini belirlemiştir. Örneğin, bazı sözcük birlikteliklerinin bileşenlerden birisinin altında değil ayrı bir madde başı olarak verilmesi eşdizimli birlikteliğe işaret etmektedir. Doğan'a göre "Kaşgarlı sözcük türlerinin aynı dizimde kullanılabilme olasılıklarını çeşitli yollarla belirtir ve bazı özel ifade ya da işaretlerle de etiketler.". Örneğin *arığ nēḡ*, *artak nēḡ*, *bek nēḡ*, *öl nēḡ* birlikteliklerinde *nēḡ* ifadesi özel bir anlam taşımakta ve eşdizimlileri göstermektedir. Yine Kâşgârlı bazı sözcük birlikteliklerinin yapılarının farklı olduğunu göstermek için bunları birbirinden *noktalı yuvarlak* işaretiyle ayırmaktadır. Kâşgârlı, bazı madde başlarının altında ilgili sözcüğün eşdizimlerini de madde içi olarak sıralamıştır. Doğan, ayrıca Kâşgârlı'nın bazı ifade ve açıklamalarının da eşdizimli sözcükleri işaret ettiği kanısındadır (2022, ss. 695-712). "DLT'de sözcüklerin mikro yapısı incelendiğinde eşdizimlerin sistematik olarak betimlendiği, sözcüklerin eşdizim sınırlılıklarının özellikle etiketlendiği ya da özel açıklamalarla belirtildiği, ön üretimli sözlüksel yapılara odaklanıldığı ve öne çıkartıldığı açıkça görülmektedir." (Doğan, 2022, s. 711). Doğan, *Dîvânu Lügâti't-Türk*'teki eşdizimlilik farkındalığını, eşdizimli yapıların yüksek kullanımını, bu kavramın yabancı dil öğretimindeki önemine bağlamaktadır (2022, s. 697). Çünkü bilindiği üzere bu eser Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla hazırlanmıştır.

Özkan Nalbant ve Ağca da çalışmalarında *Dîvânu Lügâti't-Türk*'teki eşdizimlilik farkındalığına vurgu yapmaktadırlar. Araştırmacılar, Kâşgârlı'nın bazı örnekleri verirken kullandığı "Bunun şu

sözcükle kullanılan şekli şu anlama gelir.” ifadesi vasıtasıyla anlambilimsel yaklaşımı ve derin yapıyı da dikkate alarak birtakım kombinasyonlar hesapladıklarını ve böylece Eski Türkçe döneminde kullanıldığı düşünülen fakat metinlerde bir arada kullanılan örneği olmayan bazı eşdizimli sözcük birlikteliklerinin varlığını tespit ettiklerini belirtmektedirler (2020, ss. 229-241). Sayılan bütün bu tespitler, özel ifadeler, işaretler, diğer tarihsel metinler üzerinde özellikle de sözlük metinleri üzerine çalışacak olan dil araştırmacıları tarafından dikkate alınıp metinler üzerinde uygulanabilir. Böylelikle incelenen metnin eşdizimlilik bilgisi anlaşılabilir.

Şiir metinleri: Türkçenin ilk yazılı şiir metinleriyle Uygurca döneminde karşılaşmaktadır (Arat 1965). Bu dönemden başlamak üzere yazılı şiir metinleri Türkçenin hemen her döneminde en yaygın yazılı edebi metin türüdür. Şairler, şiirlerini genellikle üst düzey edebi kaygılarla ve çoğu zaman estetik bir amaç güderek yazarlar. Bu yüzden şiir metinleri sıklıkla sanatsal ifadeler (beklenmedik sözcük birlikteliklerine neden olan alışılmamış bağdaştırmalar, metaforlar, mazmunlar ve sembolik ifadeler gibi) barındırırlar. Şiir metinlerindeki devrik yapılar ve derin eksilteler (özellikle fiilsizlik ve yüklemsizlik) ise dil araştırmacısının önündeki en büyük engellerdendir. Bu durum, eşdizimlilik analizi yapacak olan araştırmacı için de geçerlidir. Araştırmacı öncelikle bu yapıları tespit edebilmeli ve çözümlemesini, ikna edici argümanlarla yeniden yapılandırdığı metin üzerinde yapmalıdır. Ayrıca beklenmedik sözcük birlikteliklerinin eşdizimli yapılar olmadığını veya olmayabileceğini, *genelleşmenin* ve *gelenekselleşmenin* eşdizimliler için önemli bir ölçüt olduğunu hatırlamalıdır. Ayrıca araştırmacı, edebi kaygılarla bir araya getirilen, çeşitli yaratıcı, imgesel ve figüratif ifadelerle oluşturulmuş sözcük birliktelikleri ile eşdizimlileri de ayırabilmelidir (Eken, 2016, ss. 34-35; Doğan, 2023, ss. 31-32). Öte yandan, şiirdeki mecazlar ve metaforik ifadeler bazen dil araştırmacısının işini kolaylaştırabilmektedir. Çünkü anlam temelli eşdizimlilik yöntemine göre eşdizimli bir yapının bileşenlerinden birisinin gerçek anlamından uzaklaşıp mecazi bir anlam taşınması, bileşenin *anlamsal açıklık / kapalılık* ölçütünü yerine getirmektedir. Bu durumda araştırmacı bir yapının eşdizimli olduğunu rahatlıkla görebilmektedir.

Kurgusal düzyazı metinleri: Türk edebiyatında kurgusal düzyazı metinlerinin tarihi oldukça yenidir. Roman, hikâye ve tiyatro türünden edebi metinlerle ilk olarak Tanzimat döneminde karşılaşmaktadır. Üstelik bu metinlerin o dönemde gazetelerde (örneğin ilk özel gazete olan *Tercüman-ı Ahvâl*'de) bölüm bölüm (tefrika hâlinde) yayımlanması, kurgusal edebi metinlerin ilk aşamada daha popüler bir görünümde olduğunu kanıtlamaktadır. Tanzimat öncesinde ise bu türden eserlerin yerini, sözlü gelenekten beslenen destan, İslamiyet'le birlikte mesnevi gibi nazma dayalı metinler tutuyordu veya yine sözlü geleneğe dayalı, aşk ve kahramanlık hikâyelerinin anlatıldığı, nazım-nesir karışık olarak ozanlar tarafından anlatılan halk hikâyeleri bulunmaktaydı. Yine sözlü geleneğe dayalı olan efsane ve masal türünden anlatılar da oldukça yaygındı. Burada, anılan bu metinlerin bir bölümünün Türkçeye çeviri yoluyla kazandırıldığını, çeviri metinlerin başka sorunlar taşıdığını da hatırlamak gerekir. Bu sorunlar bir kenara bırakıldığında bu metinlerin de eşdizimlilik analizi için görece uygun veri kaynakları olduğu söylenebilir. Edebi metinler, sözcüklerin mecaz anlamlarla sıkça kullanıldığı metinlerdir ve bu da eşdizimli yapıların sayısını arttırmaktadır.

Bir eşdizimlilik araştırmacısının tarihsel bir edebi metni veri kaynağı olarak kullanırken dikkat etmesi gereken başka birtakım noktalar da vardır: Söz konusu metinlerin bir bölümünün bugün sayısız baskısı yapılmış ve yeni baskıları yapılmaya da devam ediliyor olabilir. Bu durum, baskıların bazılarında metnin yayımcılarının, dili daha anlaşılır kılabilmek için sadeleştirmeler yapmış olmaları ihtimalini gündeme getirmektedir. Ayrıca bir metnin ilk baskısı bulunmadığından sonraki dönemlerde yapılmış baskıları ilk baskı gibi ve ilk el yazması metin bulunmadığından sonraki el yazması nüshaları (muahhar nüshalar) ilk el yazması metin gibi işlem görebilmektedir. Bu noktada araştırmacının metinlerin olabildiğince ilk ve sadeleştirilmemiş özgün baskılarına veya ilk ve özgün el yazması metinlere ulaşmaya çalışmak, sözcüklerin gerek biçimbilgisel gerekse anlambilgisel olarak güncellenip güncellenmediğini ortaya koymak gibi ek çabalar içerisine girmesi gerekmektedir.

Metin türleri kadar metinlerin içerik özellikleri ve metnin oluşturulma amaçları da eşdizimlilik araştırmacısı için önemlidir. Örneğin, bir metnin dinsel içerikli olması ve öğretici amaçlarla hazırlanması; bir hikâyenin çocuk hikâyesi olmak bakımından kısa cümlelerden oluşması ve sınırlı bir sözcüklüğe sahip olması gibi durumlar da eşdizimlilik çalışması sürecini de elde edilecek bulguları da belirleyici olacaktır.

Bir metnin yazıldığı dönem eğer tarihsel bir dönemse, metin sayılarının günümüze oranla az sayıda olması gibi bir handikap da ortaya çıkmaktadır. “Halliday (1966, s. 159) her ne kadar eşdizim analizlerinde kullanılacak derlemin yaklaşık 20 milyon sözcükten oluşması gerektiğini ileri sürse de tarihsel diller için bunun dili temsil edebilecek kadar fazla metinden oluşması şartı koşulabilir. Bunun, tarihsel Türk lehçeleri için bütün metinlerin derleme aktarılmasıyla ancak mümkün olabileceği söylenebilir.” (Doğan ve Payaz, 2023, s. 206). Metinlerin azlığı, bu metinler üzerinde yapılacak olan eşdizimlilik analiz yöntemlerini ve kullanılan ölçütleri etkileyebilmektedir. Sel, eşdizimlilik incelemelerinde *karma yaklaşımın* kullanılmasının daha sağlıklı sonuçlar vereceğini belirtmiştir. Ancak Sel, Eski Türkçe metinlerde *sıklık temelli* incelemenin metin sayısının az olması gereği sağlıklı sonuçlar vermeyeceğini, bu yüzden kendisinin Runik harfli metinleri *anlam temelli yaklaşım*la incelediğini de belirtmek durumunda kalmıştır (2023, s. 45). Sel incelemesinde *dilbilgisel biçimlenmişlik, anlamsal açıklık, değiştirilebilirlik* ölçütlerini kullanmış, *güdüleme* ölçütünden ise sadece eşdizimlilik deyimlerinden ayırmak için yararlanmıştır (2023, ss. 32-37). *Orhun Yazıtları* üzerine eşdizimlilik incelemesi yapan Yazıcı Ersoy’un, çalışmada hem *anlam temelli* hem de *sıklık temelli* yaklaşımdan yararlandığı anlaşılmaktadır. Ancak kendisi de metnin kısıtlı olmasından dolayı sıklık konusundaki istatistiksel verilerin kısıtlı olduğu sonucuna ulaşmıştır (2018, s. 1504). Öte yandan Uygur dönemi edebi üretimlerin fazlalığından dolayı analizlerde hem *anlam temelli* hem de *sıklık temelli yaklaşımın*, hatta tüm ölçütlerin uygulanması mümkündür. Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde yazılan metinlerin azlığından ve farklı türlerde olmasından dolayı ise *sıklık temelli yaklaşım* uygulanması güç bir yaklaşıma dönmekte; araştırmacıyı daha sağlıklı sonuçlar elde etmek adına *anlam temelli* bir inceleme yapmaya mecbur bırakmaktadır. Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemleri de çok sayıda ve farklı türlerde yazılmış metinleriyle dikkati çeken tarihsel dönemlerdir. Bu dönem metinleri üzerinde de hem *sıklık* hem de *anlam temelli* incelemeler yapmak veya her iki yaklaşımı da belli ölçülerde birlikte uygulayan *karma yaklaşım*la incelemeler yapmak mümkündür.

1.2. Tarihsel metinlerin eşdizimlilik analizi üzerine örnek çalışma: *Müsâmeret-Nâme’de (Binbaşî Rifât Bey’in Ser-güzeştî’nde)* eşdizimlilikler

Belirtilen yöntemlerle *Müsâmeret-Nâme’de (Binbaşî Rifât Bey’in Ser-güzeştî’nde)* tespit edilen eşdizimlilikler şöyle sıralanabilir:

'afv(ını) → dile- 20	cevâb → al- 3
ağız → kullan- 48	cevâb → ver- 22
ahbâb → araştır- 15	cevher-i 'iffet(in)i → sat- 40
akl(in)ı → boz- 40	cihânda → gör- 51
altında → kal- 44	çan → çal- 20
anlamazlığa → ur- 40	çâre(si) → kalma- 35
'arîza-i teşvîkiye takdîminde → bulun- 3	dakîka → geç- 20
'arz-ı hulûs → bırak- 39	dâm-ı teşvik(in)e → tutul- 39
ârzûda → bulun- 36-37	darginlik → çıkar- 49
ârzû(sun)da → bulun- 44	dereceye → gel- 48
âteş → aldir- 22	dîn → tanı- 48
baş(ın)a → geç- 30	dostluğ(un)u → kazan- 51
belde-i mutavassıta → bulun- 11	el(in)den → çık- 53
beşâşet → göster- 18	el(in)e → tutuştur- 8
bir hâle → gel- 15	el(in)den → kurtul- 39
boşa → çıkar- 4	eser-i muvâfakat → gör- 3
bozacak derece(ler)e → getir- 40	etrâf(in)ı → al- 53
cân(ı) → sıkıl- 49	evlâd(in)a → hasret- 37
cân(ın)a yet- 4	fütûr → getir- 39

galabeliği → sök- 15
 gençliğ(in)e → hamlolun- 24
 göz → gezdir- 7
 göz(lerin)i → süz- 40
 göz(ün)e → iliş- 15
 haber → gönder- 20
 hâcet → bırakma- 9
 hâcet → gör- 27
 hâcet → kalma- 50
 hakk(mı) → ver- 4
 hâlden → anla- 24
 hâl(in)i → anla- 16
 hâl(in)i → yap- 24
 havâ(lar)ı → çal- 30
 hayret → ver- 13
 hiddet → gör- 49
 hitâm → ver- 54
 hürmet → göster- 17
 'ibâret → bulun- 47
 ifâdât(ın)a → bak- 51
 ihtiyâc → kal- 48
 ileri(sin)e → git- 34
 imdâd → kalma- 51
 inhisâr(ı) → karârlaştırıl- 2
 iskeleye → çık- 15
 işi latifeye → bulaştır- 46
 iştâh(i) → kesil- 39
 iyilik → kalma- 51
 kabza(sın)a → dayan- 50
 kalb(in)i → dinle- 41
 kalbîye(lerin)i → hazmedeme- 7-8
 kapıya → doğrul- 51
 kapıyı → çek- 41
 karîne → ver- 5
 karşı(sın)a → geç- 26
 kaş(larını) → çat- 49
 kazâ → çık- 53
 kemâl-i 'âfiyet-i bedenîye(sin)i → kazan- 14
 kendi(lerin)e → acı- 37
 kendi(n)i → at- 49
 kendi(n)i → tut- 23
 kendi(n)i → aldat- 38-39
 kendi(sin)e → yakıştırama- 28
 kendi(sin)i → gaybet- 15
 kılıç(ını) → kuşan- 49-50
 kıymet(ini) → bil- 38
 kibrît → sür- 22
 koltuğ(un)a → gir- 29
 kusûr(un)a → bakma- 27
 lakırdıya → koyul- 9
 lâzım → gel- 42
 lisân(ın)da → görül- 9
 mahabbet-i kalbîye(sin)i → hasret- 37
 mahabbet(in)e → hamlettir- 46
 ma'nâ → vereme- 28
 ma'zûr → tut- 47
 mecbûriyyet → gel- 53
 merâk → sar- 10

mevki'-i temâşâya → konul- 29
 mevsim-i sayfı → geçir- 13
 meyl(in)i → celbet- 40
 mezeler → donatıl- 30
 mezheb(in)e → al- 46
 mîzân-ı dikkatten → geçir- 5
 mu'âmelede → bulun- 53
 mu'âmele-i ihtirâmîyede → bulun- 14
 mu'âmele-i ihtirâmîyeyi → artır- 10
 mu'âmele-i latîfeyi → gör- 38
 mu'âmele-i mütekâbile → göster- 23
 mu'âmele-i mütekâbilede → bulun- 17
 mu'âmele-i nâz ve nevâziş → göster- 41
 mu'âmele-i serbestâne → göster- 23
 mu'âmeleyi → değiştir- 50
 muhâlefet → gör- 45
 mukâbelede → bulun- 8
 mukayyed → bulun- 3
 muntazır → bulun- 18
 murâd(ın)ı → anla- 12
 musaddak → bulun- 17
 musâhabete → gel- 5
 muvafakiyyet → 'addolun- 12
 muztar → kal- 42
 mücânebet → göster- 42
 mülk(ün)e → bak- 12
 münâsebet → aldır- 34
 müsâ'ade → al- 20
 müsâ'ade → göster- 43
 müsâ'ade-i tâmmeyi → gör- 42
 müsâ'ade → iste- 39
 müsâfir → bulun- 14
 mütâla'aya → al- 28
 nazar-ı dikkatten → geçir- 31
 nazar-ı kabûl ve ihtirâma → al- 18
 nazar-ı kabûle → al- 44
 nazar-ı ta'accüb(ün)ü → celbeyle- 9
 neş'e → ver- 26
 nihâyet → ver- 53
 odaya → al- 19-20
 ortalık → ısın- 35
 ortalıktan → kalk- 20
 ön(ün)ü → kestir- 18
 pelin → çarp- 40
 perdeyi → indir- 39
 ragbet → buyurul- 38
 revâ → gör- 46
 ri'âyet → göster- 17
 rû-yı kabûl → göster- 18
 rûzgâr → dokun- 36
 rûzgâr → gel- 35
 sâ'at → geç- 32
 sabr-ı tahammül(ünü) → getir- 40
 saç(ların)ı → toplayıver- 33
 sadedi → değiştir- 18
 serbestlik → göster- 28
 sevke → çalış- 5
 sıcak → bas- 28
 sıcaktan → sıkıl- 33

sıfat-ı vesâyeti → yakıştırama- 28
 sıklet → ver- 16
 sıra(sı) → gel- 8
 sigara → iç- 21
 sigara → sar- 8
 sigarayı → âteşlendir- 22
 sigarayı → yak- 22
 söz(ler) → dolaştır- 42
 söz(ler) → karıştır- 17
 sûret → bul- 8
 sûreti → anla- 44
 sûret-i itmâ'îye → göster- 51
 sûret-i ibrâm → göster- 21
 sûret-i nevâziş veistirhâm → göster- 35
 sûret-i sükûnet → göster- 41
 sûret-i şiddet → göster- 49
 suya → er- 47
 sükûnet → göster- 42
 şeref → sayıl- 52
 şübhe → bırakma- 50
 şübhe(ler)e → düş- 32
 ta'lîmât → ver- 18
 tavsiye → ver- 18
 tekellûf → kal- 45
 teklîf → göster- 21
 tenezzül → buyurul- 21

uyku(su) → gel- 40
 ülfet ve fazîlet(in)e → kapıl- 54
 ümîd(in)de → bulun- 39
 vakit → gecik- 38
 vakit → geçir- 16
 vakti → bileme- 38
 vapuru → doldur- 4
 vukû' → bul- 53
 yanı baş(ın)a → sokul- 23
 yan(ın)a → sokul- 36
 yan(ın)dan → savuş- 28
 yan(ın)a → çık- 42
 yan(ın)a → al- 41
 yek-dîğerine → bakış- 8
 yemeğe → alikon- 38
 yer → değiştir- 7
 yokuş(u) → çık- 18
 yola → doğrul- 15
 yol(un)dan → alıkoy- 16
 yüreğ(i) → çarp- 41
 zahmet → alma- 25
 zann(ın)ı → değiştir- 16-17
 zehâb(ın)ı → çürüt- 34
 zevâttan → bulun- 10
 zuhûra → gel- 19

Bu söz birlikteliği listesi incelendiğinde metinde geçen eşdizimlilerin bazılarının mecaz anlamlı sözler ve metaforik ifadeler olduğu görülmektedir. Bu durum, metinde geçen metaforik eşdizimli yapıların o dönemde günümüze oranla daha fazla olduğu anlamına gelmektedir. Ancak günümüzde bu ifadelerin daha az sanatlı ve daha doğrudan olduğunu kesin bir biçimde söyleyebilmek için karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Metinde en çok eşdizimlilik kuran fiillerin göstermek (17), bulunmak (15), vermek (10), gelmek (9), almak (9) fiilleri olduğu görülmektedir. Bu fiiller, bu dönemde yazılan Kamus-ı Türkî (2019)'de madde başı olarak şu farklı anlam sayılarına sahiptir: göstermek 16, bulunmak 5, vermek 9, gelmek 17, almak 17 farklı anlam. Aynı sözcüklerin Türk Dil Kurumunun ağ sayfasında yer alan Güncel Türkçe Sözlük'teki farklı anlam sayıları ise şöyledir: göstermek 12, bulunmak 3, vermek 23, gelmek 36, almak 30 (<https://sozluk.gov.tr>, erişim tarihi: 30.08.2025). Bu sözcüklerin anlam farklarının çeşitliliği, sözcüklerin o dönemde güçlü bir eşdizimliliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Eşdizimlenen sözcükler, zaman içerisinde farklı metaforlar yüklenmiş, birliktelik başka bir anlam katmanı yaratmıştır.

Yine eşdizimlilik listesi incelendiğinde en çok eşdizimlilik ilişkisi içine giren isimlerin mu'âmele (9), sûret (6), nazar (4) ve müsâ'ade (3) olduğu görülmektedir. Bu isimler, metinde çoğu zaman tek başına değil başka isimlerle tamlama kurarak eşdizimli yapı oluşturmuştur. Görüldüğü gibi sıralanan bu isimlerin tamamı Arapçadır ve bunların Türkiye Türkçesindeki sıklıklarının daha düşük olduğu gibi bir izlenim doğmaktadır. Bu izlenimin bir bilimsel bulguya dönmesi de ancak karşılaştırmalı çalışmalarla mümkündür.

Metindeki *galebelik* ve *gaybet*- sözleri bugün sesbilgisel ve biçimbilgisel olarak farklılaşmış sözlerdir ve araştırmacıyı sözlerin bugünkü durumlarını, hatta geç dönem metinlerinde doğru transkripsiyonun bu olup olmadığını tekrar düşünmeye iter. Yine metindeki *yek-diğerine bakış*- ifadesi bugün için dilbilgisel değildir; bugün dilbilgisel olan kullanım *yek-diğeriyle bakış*-'tır.

Sonuç

Bu çalışmada ilk olarak *eşdizimlilik* kavramı, tanım ve sınırlılık bağlamında ele alınmış, ardından *eşdizimli* sözcük birlikteliklerini tespit etmek için geliştirilen analiz yöntemlerinden söz edilmiştir.

Buna göre *eşdizimlilik*; bir derlemde rastlantısal olmayan bir sıklıkla aynı biçimde birden çok kez geçen veya serbest birleşim ve deyim arasında bulunan, öğelerinden en az birisinin temel anlamından uzaklaştığı ya da değiştiriminin kısıtlandığı, dilbilgisel açıdan iyi biçimlenmiş en az iki sözcükten oluşan sözcük birlikteliğidir. *Eşdizimli* yapılar, anlam temelli yaklaşımlar veya sıklık temelli yaklaşımlarla ya da her iki yaklaşımın bir arada kullanıldığı karma bir yaklaşımla tespit edilebilmektedir.

Yapılan tespitlere göre Türkçenin yüksek derecede çekimlenmiş bir dil olması istatistiksel temelli eşdizimlilik incelemelerinde güçlükler, dahası hatalar ortaya çıkarabilmektedir. Bu yüzden incelemelerin anlam temelli yaklaşım yöntemleriyle de desteklenmesi yerinde olacaktır. Yani sıklığın yanı sıra anlamsal ve dilbilgisel ilişkiler de dikkate alınmalıdır. Aynı şekilde anlam temelli bir anlayışla yapılan incelemelerin de istatistiksel ölçümlerle desteklenmesi daha gerçekçi sonuçlar verecek, daha anlamlı ve daha uzlaşımsal eşdizimliliklerin tespit edilmesini sağlayacaktır.

Eşdizimlilik incelemeleri Türkçe metinler üzerinde uygulanırken Türkçenin esnek olan sözdizimi yapısı göz ardı edilmemelidir. Türkçenin esnek sözdizimi yapısından kaynaklı olarak eşdizimli sözcükler yan yana bulunmayabilir. Ayrıca bu birliktelikler *düğüm* sözcüğün sağında ve solunda dört (hatta beş veya daha fazla) sözcükle de sınırlandırılmamalıdır. *isim + fiil* yapıları düşünüldüğünde Türkçede durum eki alan bir isim araya farklı öğeler alarak fiilin çok uzağında konumlanabilir. Türkçede dilbilgisel açıdan iyi biçimlenmiş eşdizimli sözcüklerin arasına aynı cümle sınırlarında kalmak koşuluyla sınırsız sayıda sözcük girebilir. Eşdizimli yapılar, araya sözcükler veya öğeler girse bile yan yana gelme potansiyeline sahip sözcük birliktelikleridir; araya girmiş olan sınırsız sayıdaki sözcükler çıkarıldığında eşdizimli yapıların iyi biçimlenmiş birliktelikler oldukları görülebilecektir.

Tarihsel dönem metinlerinin eşdizimlilik analizine gelince, söz konusu metinlerin tarihsel olması ve derlemdeki sözcük sayısı; analiz yöntemleri ve ölçütler üzerinde etkili olabilmektedir. Sözvarlığı açısından kısıtlı olan bir metin üzerinde sıklık temelli yaklaşımlarla inceleme yapmak genellikle araştırmacıyı doğru sonuçlara götürmemektedir. Bu yüzden, örneğin Türkçenin tarihsel dönem metinleri (Köktürk, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak metinleri) üzerindeki analizler anlam temelli yaklaşımlarla yapılmalıdır. Sözvarlığı açısından daha zengin olan Uygur Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Çağatay Türkçesi metinleri üzerinde ise her üç yaklaşımla da incelemeler yapmak daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak bakımından önemlidir. Kısacası dil araştırmacısı, analiz yöntemini, yaklaşım veya ölçütleri tarihsel metinlerin güçlük, avantaj ve dezavantajlarını hesaba katarak metinlere doğru bir yaklaşımla uyumlandırmalıdır. İncelemesini tarihsel metinler üzerinde yapacak olan bir araştırmacı sıklık temelli anlayışla inceleme yaparken metnin veya dönemin kısıtlı sözvarlığını, Türkçenin karakteristik ve esnek sözdizimi özelliklerini göz önünde bulundurmalıdır.

Tarihsel metinlerin türleri, dönemin sözvarlığı özellikleri, metinlerin hacimleri, metinlerin özgün metinler olup olmadığı, el yazması metinlerse bunların geç dönem nüshaları olup olmadığı, basılı metinlerse defalarca basılıp basılmadığı, yazarının kim olup olmadığı gibi güçlükler, tarihsel metinlerin *eşdizimlilik* analizini günümüz metinlerinin analizinden çok daha güç hâle getirmektedir. Bunun yanı sıra, tarihsel metinler üzerinde yapılacak bir incelemede dil araştırmacısını bekleyen başka bazı güçlükler de bulunmaktadır. Bunlar, alfabe farklılığından kaynaklanan güçlükler, sözvarlığının farklılığından (özellikle de eskimiş sözcüklerin varlığından) kaynaklanan güçlükler ve bugün bakıldığında dilbilgisel olmayan ama o dönemde dilbilgisel kabul edilen kimi söz birlikteliklerinin varlığından kaynaklanan güçlüklerdir. Araştırmacı, *eşdizimlilik* incelemesine başlamadan önce bu güçlüklerin farkında olmalı, bu güçlükleri aşabilmelidir.

Araştırmacı, çalışmasına başlamadan önce harf aktarımı yapılmamış bir metinle karşılaştığında doğru bir aktarım yapabilmeli ve bu metnin dönemini yansıttığından emin olabilmelidir. Metnin müellif elinden çıkan el yazmasının bugün tespit edilememiş olabileceğini, metnin yazımından sonra müstensihler tarafından yeniden yazılarak çoğaltılmış olduğunu göz önünde bulundurmalıdır. Çünkü bu yazmalarda bazen müstensihlerin metne müdahale edebildiği bilinen bir gerçektir. Basılı metinlerde de aynı şekilde teknolojinin de gelişmesiyle birlikte metinlerin

sayısız baskıları yapılabilen ve zamanla ilk baskıları unutulabilmektedir. Bu baskılarda zamana hitap edebilmek ve anlaşılabilirlik adına tabii olarak sadeleştirmeler yapılabilmektedir. Bu durumda inceleme yapılan metin ilk ve özgün metin olamayacağı için; inceleme tarihsel bir metin üzerinden değil, daha sonraki dönem metni üzerinden yapılmış olacaktır. Araştırmacı bu sorunsalı aşmak için olabildiğince ilk ve özgün metne ulaşmak zorundadır. İlk ve özgün metne ulaşamadığında, metni incelemekten vazgeçmek yerine, en eski iki (üç veya daha çok) metnin karşılaştırmalı olarak hazırlandığı tenkitli metni incelemek yerinde olacaktır.

Bazı metinlerin eşdizimlilik incelemelerinde araştırmacı için avantaj olabilecek noktalar da bulunabilmektedir. Bugünkü anlamda olmasa da bazen yazarların eşdizimlilik farkındalığına sahip olduğu, metinlerde geçen ifade ve işaretlerden, metnin yazılış düzeninden anlaşılabilirlik mümkündür. Araştırmacı bu ifade ve işaretleri de tespit edebilmelidir. Bu sayede eşdizimli yapılar kolaylıkla tespit edilebilecektir.

Tüm bu güçlük, avantaj ve dezavantajlarla birlikte tarihsel metinler üzerinde yapılacak olan eşdizimlilik incelemeleri oldukça önemlidir. Bu incelemeler, dönemin kendine özgü sözcükleri ve söz birlikteliklerini ortaya çıkaracak, böylece tarihsel dönemlerin sözcükleri ve söz birliktelikleri bakımından sınırlarının ne olduğunun tespitine veri sağlayacaktır. Elde edilecek veri yalnızca dil incelemeleri için değil dönemin kültür özelliklerini yansıtabileceğinden, dönemin kültür tarihi analizleri için de kullanışlı olacaktır.

Kaynakça

- Ağca, M. (2018). Tarihî Türk dili alanlarında "Gülmek" fiili ve eşdizimlilikleri. E. G. Naskali (Ed.). *Gülmek kitabı* (s. 277-317) içinde. Libra Yayıncılık,
- Aisenstadt, E. (1981). Restricted collocations in English lexicology and lexicography. *ITL Review of Applied Linguistics*, 53 (1), 53-61. (<https://doi.org/10.1075/itl.53.04ais>)
- Aksu Kurtoğlu, Ö. (2015). *Türkçede ad-eylem eşdizimliliği için istatistiksel ve anlamsal ölçütler temelinde derlem-çıkışlı bir uygulama*. [Yayımlanmamış doktora tezi.]. Ankara Üniversitesi.
- Aksu Kurtoğlu, Ö. (2016). Öğretim düzleminde bütüncüsel bir yaklaşım savunusuyla eşdizimliliğe kuramsal bir bakış. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi (MEUDED)*. 13 (1), 39-70. (<https://izlik.org/JA83DD85CH>)
- Aksu Kurtoğlu, Ö. (2017). Türkçede ad-eylem eşdizimliliği için istatistiksel ve anlamsal ölçütler temelinde derlem çıkışlı bir ulamlama. *30. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Dilbilim Derneği Yayınları, 219-226.
- Arat, R. R. (1965). *Eski Türk şiiri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cowie, A. P. (1994). Phraseology. *The encyclopaedia of language and linguistics*. R. E. Asher, (Ed.). Pergamon Yayınları, 3168-3171.
- Doğan, N. (2022). Dîvânü Lugâti't-Türk ve eşdizimlilik: Türkçenin ilk eşdizim sözlüğü. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 689-713. (<https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1212603>)
- Doğan, N. (2023). *Türkçede eş dizimlilik: Türkiye Türkçesinde fiil eş dizimleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, N., Payaz, N. (2023). Eski Uygurcanın eşdizimsel söz varlığı ve eşdizim sözlüğü. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. (32), 202-232. (<https://doi.org/10.25068/DEDEKORKUT602>)
- Eken, N. T. (2016). Eşdizimlerin saptanmasına ve betimlenmesine yönelik kuram ve yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 13 (33), 28-47. (<https://izlik.org/JA96WN27JX>)
- Firth, J. R. (1951). Modes of meaning. *Papers in linguistics 1934-1951*. F. R. Palmer (Ed.). Oxford Üniversitesi Yayınları, 190-215.

- Gündoğdu, A. E. (2023). Derlem temelli eşdizimlilik çıkarımında yöntemsel, anlambilimsel ve biçimsözdizimsel süreçler -proje temelli bir durum çalışması-. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 63 (2) 1454-1488. (<https://doi.org/10.33171/dtcjournal.2023.63.2.22>)
- Halliday, M. A. K. (1966). Lexis as a linguistic level.. C.E. Bazell, C. Catford, M. A. K. Halliday ve R. H. Robins, (Eds.) In *Memory of J.R. Firth* (p.148-162).Longman Yayınları,
- Kjellmer, G. (1987). Aspects of English collocations. W. Meijs, (Ed.). *Corpus linguistics and beyond. proceedings of the seventh international conference of English language research on computerized corpora* in (p. 133-140). Rodopi (https://doi.org/10.1163/9789004483989_013)
- Kjellmer, G. (1994). *A dictionary of English collocations: Based on the brown corpus (1-3)*. Clarendon Yayınları.
- L. Anthony'nin concordance programı, <https://www.laurenceanthony.net> (erişim tarihi: 24.08.2025).
- Nesselhauf, N. (2005). Collocations in a learner corpus. *Studies in Corpus Linguistics*, (14). John Benjamins Publishing Company.
- Ölmez, M. (2021). *Köktürkçe ve Eski Uygurca dersleri*. Kesit Yayınları.
- Özkan Nalbant, B. ve Ağca, M. (2020). Tarihî metinlerde birbirinden uzak düşmüş eşdizimlilikler ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te eşdizimsel rekonstrüksiyon. *Uluslararası Bilge Tonyukuk sempozyumu bildiri kitabı* (s.229-241) içinde. Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- Sel, P. (2023). *Runik harfli metinlerde eşdizimlilik*. Kriter Yayınevi.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Şemseddin Sami. (2019). *Kamus-ı Türkî*. (P. Yavuzarslan, Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tulum, M. (2000). *Tarihî metin çalışmalarında usul: Menâkıbu'l-kudsiyye üzerinde bir deneme*. Deniz Kitabevi.
- Tulum, M. (2011). *XVII. yüzyıl Türkçesi ve söz varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr> (erişim tarihi: 30.08.2025).
- Yazıcı Ersoy, H. (2018). Orhun Yazıtlarında eşdizimlilik. *Orhun Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (Ulanbator /Moğolistan)* C. II. Kesit Yayınları, 1499-1516.
- Yüceol Özezen, M., Çetin Baycanlar, S. ve Altıkulaç Demirdağ, R. (2026). *Emin Nihad- müsâmeret-nâme (Latin harflerine çeviri, dil özellikleri ve tematik inceleme)*. Akademisyen Yayınevi. (<https://doi.org/10.37609/akya.4048>)